

6. Поточна кон'юнктура і прогноз ринків сільськогосподарської продукції та продовольства в Україні на 2014/15 маркетинговий рік / [Шпичак О.М., Боднар О.В., Гаваза Є.В. та ін.] ; за ред. О.М. Шпичака. – К.: ННЦ "ІАЕ", 2014. – Вип. 21. – С. 168-191.
7. Полевая Е.Л. Определение эффективности производства продукции скотоводства на основе прибыльно-энергосберегающего показателя [Електронний ресурс] / Е.Л. Полевая. – Режим доступу: http://www.agroecoinfo.narod.ru/journal/STATYI/2013/2/st_16.doc.
8. Прогноз собівартості продукції, дохідності, прибутковості та рентабельності в сільськогосподарських підприємствах України за 2014 рік (методика і розрахунки) (вересень 2014 року) / [Лупенко Ю.О., Месель-Веселяк В.Я., Душко М.П., Волосяк Ю.В.], за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2014. – 42с.
9. Стратегія розвитку м'ясного скотарства в Україні у контексті національної продовольчої безпеки / М.В. Зубець, В.П. Буркат, І.В. Гусев та ін.; за наук. ред. акад. УААН М.В. Зубця, І.В. Гусева. – К.: Аграрна наука, 2005. – 176 с.
10. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року ; за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К.: ННЦ "ІАЕ", 2012. – 182 с.
11. Шлапак О.В. Стратегічні напрями розвитку м'ясного скотарства в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.07.02 / О.В. Шлапак. – Ін-т аграр. економіки УААН. — К., 2013. – 20 с.
12. Brenner R. Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe / Brenner R. // Past and Present, 1976. — № 70. — P. 30-75.
13. Living in a World of Decreasing Resources & Increasing Regulation: How to Advance Animal Agriculture. A White Paper based on information from the 2012 Annual Conference of the National Institute for Animal Agriculture (NIAA) on 26 to 29 March 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.thebeefsite.com>.
14. Putting Meat on the Table: Industrial Farm Animal Production in America. A Report of the Pew Commission on Industrial Farm Animal Production. Preface by Robert P. Martin, Executive Director. – С. 8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ncifap.org/_images/PCIFAPSmry.pdf.
15. USDA Economic Research Service. U.S. Farm Structure: Declining— But Persistent— Small Commercial Farms. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ers.usda.gov/AmberWaves/September10/Features/USFarm>.
16. Russian Federation - Livestock and Products Annual -2011. Report from the SDA Foreign Agricultural Service [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.thebeefsite.com/articles/2923/russian-federation-livestock-and-products-annual-2011>.
17. Van Soest, Peter J. Nutritional ecology of the ruminant/ Van Soest, Peter J. – Corvallis: 2ed O&B Books Inc., 1994 – 374 pp.

Стаття надійшла до редакції 16.05.2015 р.

*

УДК 332.14

*В.Л. ХАЛІМОН, здобувач
Національний університет біоресурсів і
природокористування України*

Шляхи подолання депресивного стану сільських територій в системі розвитку регіонального АПК

Постановка проблеми. Перехід до ринкової економіки в Україні в 90-х роках ХХ ст. спричинив посилення галузево-структурних і територіальних диспропорцій, які зумовили зростання поляризації простору. Одним із наслідків цього процесу стало виникнення депресивних територій. Заходи та механізми стимулювання розвитку окремих територій, які використовувалися в практиці регіональної політики України в

середині 90-х років ХХ ст. (програми соціально-економічного розвитку окремих регіонів, створення територій зі спеціальним економічним статусом), не дали очікуваних результатів, бо вони не сприяли подоланню диспропорцій, які зростають, не забезпечили поліпшення інвестиційної привабливості найпроблемніших територій. Відсутність донині чітких методолого-методичних підходів до виокремлення депресивних територій різного типу на загальнодержавному рівні ускладнює розробку системи заходів щодо стимулювання їхнього розвитку.

© В.Л. Халімон, 2015

Для успішного розвитку України необхідно створити умови для ефективного впровадження в усі сфери діяльності сучасних інформаційних технологій: ринок наситити сучасними засобами комп'ютерної й офісної техніки, активно розвивати структури ринкової економіки, а також засоби радіоелектронного зв'язку. На сучасному етапі виникло різке протиріччя між технічними можливостями збирання та обробки інформації окремих технологічних процесів і явищ у галузях АПК, а також крайня обмеженість її використання в управлінні галузями й підкомплексами АПК [9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади регіональної політики та регіонального розвитку, методологічні, практичні аспекти вивчення депресивних територій різного типу, на які спирається дане дослідження, викладені в публікаціях багатьох вітчизняних і зарубіжних учених, серед яких: М. Барановський [1, 10], І. Прокопа [2], О. Попова [2], А. Лісовий [4], О. Павлов [5], О. П. Дудкіна [6], О.М. Попівнюк [7], З. Герасимчук [8], В. Галушак [8], В. Кадієвський [9], О. Досяк [9], В. Куценко [10, 14], Н. Алешугіна [10], Й. Гнатишин [11], О. Біттер [13], В. Нагірна [15], також Е. Алаєв [16], А. Арманд [17], С. Артоболовський [18], Р. Бичанич [18], Г. Йоффе [18], А. Трейвиш [18] та ін.

Аналіз стану загальносвітових галузевотериторіальних тенденцій регіонального розвитку, наслідком яких є посилення поляризації простору, зумовили поглиблення деструктивних процесів у розвитку сільських територій. Такий стан деградації наголошується як у “Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 року”, так і в Законі України “Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року” від 18 жовтня 2005 року № 2982-IV [2]. Проте питання про об'єктивну їх делімітацію залишається відкритим. Згідно з дослідженням, існуючі на теперішній час дослідження депресивності або рівня розвитку сільських районів ґрунтуються на показниках окремих груп індикаторів, зокрема демографічних, життєдіяльності сільських поселень, інтегральних, але без визначення конкретного переліку

депресивних територій. Водночас об'єктивне, науково обґрунтоване визначення таких територій є необхідним для розробки ефективної системи заходів регіональної політики, спрямованих на розв'язання проблем депресивності сільських регіонів, а також для розподілу фінансових ресурсів, виділених на її подолання відповідно до чинного законодавства.

Мета статті – висвітлення проблем сільських депресивних територій України та обґрунтування системи заходів щодо подолання стану їх депресивності.

Виклад основних результатів дослідження. Першоосновою виокремлення сільських депресивних територій є науково обґрунтований відбір показників, які найточніше й об'єктивніше відображають сучасний стан і тенденції розвитку сільських регіонів. У даному дослідженні при визначенні таких показників враховуються:

- показники депресивності сільських районів, зазначені в Законі України “Про внесення змін до Закону України “Про стимулювання розвитку регіонів”;

- результати досліджень науковців із проблематики визначення різних типів проблемних територій;

- системна сутність сільських територій як сукупність природної, економічної, демографічної та соціальної складових;

- постійні функції сільських територій і особливості їх прогнозованої трансформації;

- розрізнення показників – стимуляторів та показників – дестимуляторів, які позитивно чи негативно впливають на кінцевий економічний результат.

Інформаційними джерелами такого дослідження були статистичні щорічники регіонів України (форми А-1-природний рух населення й МА-1-міграційний рух населення), а також показники моніторингу соціально-економічного розвитку регіонів України для визначення депресивних територій.

Офіційно затверджені Кабінетом Міністрів України методики, критерії та процедура визначення сільських депресивних територій не дають можливості до кінця здійснити їх об'єктивну делімітацію, оскільки вони поперше, передбачають урахувати вимогу, за якої депресивними є лише ті райони, які від-

повідать найнижчим значенням усіх п'яти критеріїв одночасно, по-друге, не містять критеріальних меж депресивності. У новій редакції Закону України "Про стимулювання розвитку регіонів" від 25 червня 2009 року № 3567-1 зазначені недоліки не усунуто. Йдеться, насамперед, про критеріальні межі депресивності. Законом передбачено, що граничні рівні відхилення соціально-економічних показників розвитку територій від середніх значень встановлюватимуться Кабінетом Міністрів України.

Розрахунки показують, що делімітацію сільських проблемних територій слід здійснювати на основі інтегрального показника депресивності, який визначають за формулою [4]:

$$R = \left(\sum_{i=1}^n \frac{x_{\max} - x_i}{x_{\max} - x_{\min}} \right) + \left(\sum_{i=1}^n \frac{x_i - x_{\min}}{x_{\max} - x_{\min}} \right),$$

де R – інтегральний показник депресивності території, $x_{\min}$ та $x_{\max}$ – відповідно мінімальне та максимальне значення вихідних показників. Першу частину формули використовують для показників – стимуляторів, другу – для показників дестимуляторів.

У цілому по країні інтегральний показник депресивності варіює у досить значних межах. Величини інтегральних показників депресивності дають змогу визначити рейтинг сільських районів, проте не дають відповіді на запитання: яка кількість районів може претендувати на одержання статусу депре-

сивних? Результати досліджень показують, що у науковців та управлінців немає однозначної думки щодо його вирішення. Сумнівним і методично не зовсім правильним видається підхід, коли визначення депресивних районів здійснюється по кожній області, а за точку відліку беруться середні для регіону значення. Об'єктивнішим є зіставлення рівня депресивності кожного району із середнім для країни показником. Не зовсім вдалим є також визначення кількості депресивних районів, яке ґрунтується на обсягах їхньої депресивності.

Більш результативним, на нашу думку, є розроблений методичний підхід, коли виокремлення проблемних територій проводиться на основі критеріальних меж депресивності. При цьому встановлювати їх можна або на основі конкретних формул, як це пропонує З. Герасимчук, або на основі існуючих у вітчизняній та світовій практиці (наприклад, 10 чи 15% відхилення у гірший бік від середніх для країни значень) [8]. Застосування таких підходів на прикладі сільських районів України показало, що нижня критична межа належності територій до депресивних, встановлена на основі наведеної формули, відповідає 10%-му відхиленню інтегрального показника депресивності в гірший бік від середнього значення. Це дало підстави покласти в основу подальшого ранжирування сільських районів за рівнем депресивності критерії, наведені в таблиці [1].

Критеріальні межі інтегрального показника депресивності різних типів районів

Тип району за рівнем депресивності	Критеріальні межі, %
Депресивні	-10 від середнього показника
Відсталі	від -10 до +10
Середнього розвитку	від +10 до +30
Відносно розвинені	від +30 до +50
Розвинені	понад +50 від середнього показника

Економічний аналіз одержаних результатів показує, що 75 % сільських районів України потрапили до категорії депресивних і відсталих територій. При цьому без посередньо критеріальним межам депресивності відповідає 38,8 % загальної кількості адміністративних районів України (рис. 1) [1].

Як видно з рисунка 1, найвищий процент депресивних регіонів серед сільських районів мають Сумська, Чернігівська, Хмельни-

цька, Вінницька, Миколаївська та Одеська області.

У Законі України «Про внесення змін до Закону України "Про стимулювання розвитку регіонів"» виділяються п'ять офіційних показників депресивності сільських районів. У зв'язку з цим доцільним є порівняння складу депресивних районів, виділених на основі офіційних, і залучених зазначених вище показників депресивності. Результати

дослідження підтверджують, що вони повністю збігаються з обома підходами в межах

депресивних районів.

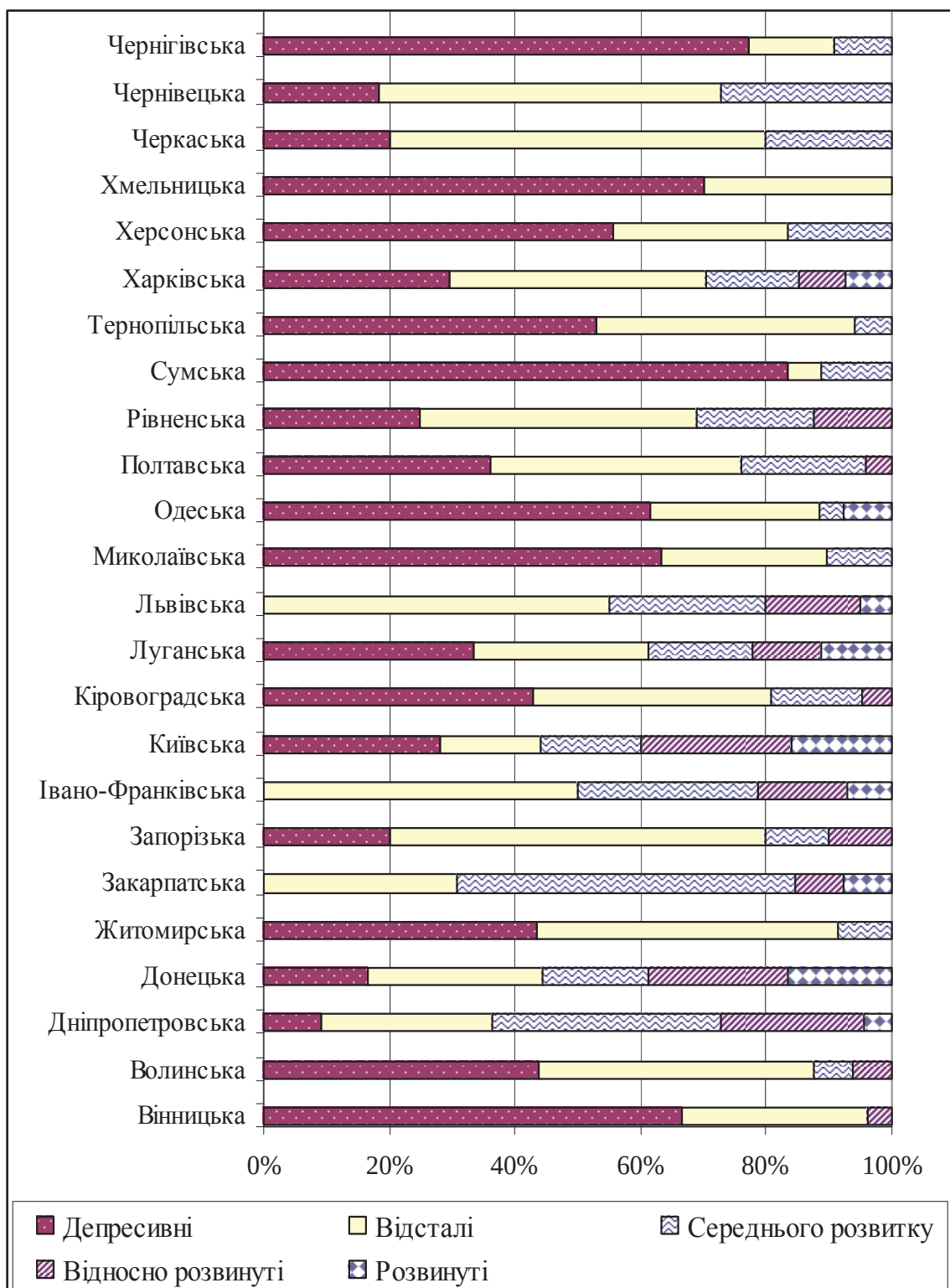

Рис. 1. Розподіл сільських районів за рівнем депресивності по регіонах України

Водночас згідно з чинною законодавчо-нормативною базою, виокремлення депресивних територій має проводитися із множини сільських та промислових районів. Відповідно до норм чинного законодавства в

Україні було виділено 289 аграрних і 201 промисловий район. Як і передбачалося, у складі депресивних територій України частка аграрних районів виявилася найвищою – 76,3%.

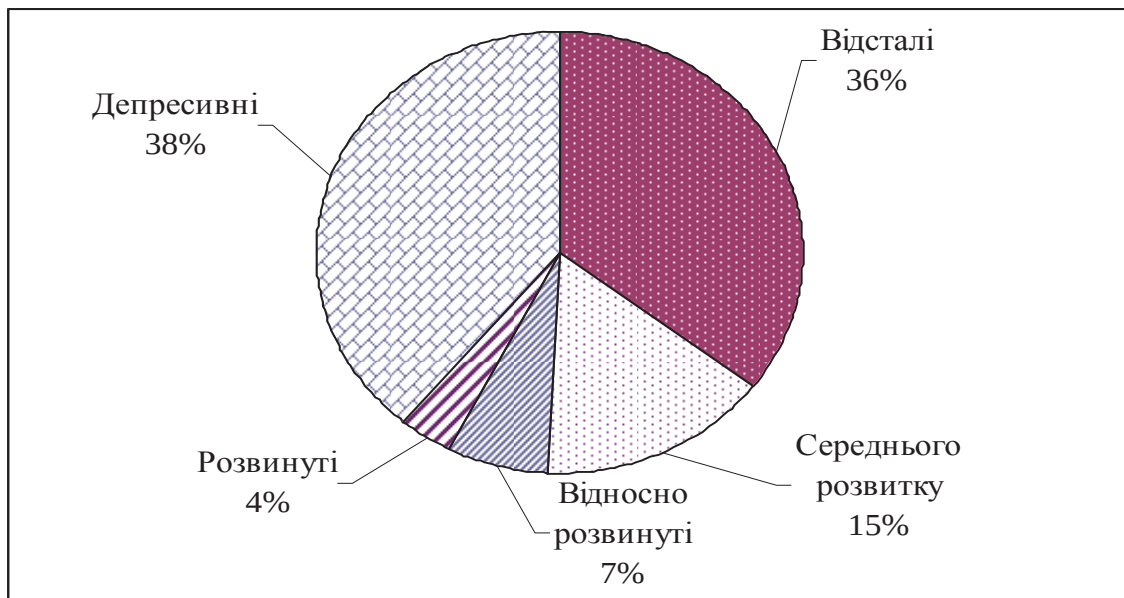

Рис. 2. Частка різних рівнів депресивності сільських районів України

Джерело: Власні розробки автора.

Аналогічні тенденції простежуються також на рівні окремих регіонів (рис. 2). Дослідження показують, що, враховуючи особливості трансформації структури зайнятості населення за останні роки, доцільно відмовитися від поділу районів на сільські та промислові при визначенні у їх складі депресивних територій. До наукового аналізу слід залучати сільські території всіх районів, використовуючи при цьому рівні показників депресивності. Виділені на основі 19 статистичних показників 190 депресивних районів є неоднорідними, потребують глибшого вивчення, зокрема, на базі кластерного аналізу [10]. Процедура кластеризації здійснювалася з використанням програмного забезпечення STATISTIKA 6.0. Ураховуючи високу схожість районів за показниками депресивності, яка була забезпечена процедурами попереднього відбору, нами визначено окремі групи районів.

Встановлено, що головними причинами депресивності окремих районів є низькі показники фінансової самозабезпеченості (доходи місцевих бюджетів із розрахунку на одну особу) та соціальної сфери (обсяг реалізованих послуг на 1 особу).

Слід зазначити, що, по-перше, депресивними є не лише регіони демографічної й поселенської кризи, а також інші типи районів, основою формування яких є фінансові та соціальні чинники; по-друге, між різними

підсистемами сільських територій відсутні чіткі залежності (наприклад, райони з дуже високими й низькими показниками сільськогосподарського виробництва практично не різняться між собою за рівнем заробітної плати чи обсягами товарообороту).

Виділення на основі кластерного аналізу груп сільських депресивних районів може стати підґрунтям для розробки системи заходів щодо санації проблемних територій і розподілу фінансових ресурсів на їхнє відновлення відповідно до чинного законодавства.

Дослідження показують, що в Україні запровадження механізмів регіональної політики, зокрема створення спеціальних економічних зон, територій пріоритетного розвитку, не дало бажаних результатів.

Поряд зі згаданим Законом України, проблеми сільської депресивності найповніше відображено в “Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 року” та в Законі України “Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року”.

За таких умов важливим є обґрунтування та реформування депресивних сільських територій. Практика пострадянської аграрної політики показала, що “аграрно-галузева парадигма”, коли сільські території фактично ототожнювались із сільськогосподарським виробництвом, не є ефективною і по-

требує заміни. На її місце має прийти нова парадигма – сільського розвитку, яка ґрунтується на концепції багатофункціональності села й сільського господарства. Принципова відмінність парадигми сільського розвитку від попереднього галузево-відомчого підходу полягає в тому, що в ній пріоритет віддається сільському соціуму, збереженню соціальних функцій сільських територій. Не менше значення має усвідомлення того, що майбутнє українського села вирішуватиметься, очевидно, поза межами сільського господарства. Одночасно треба визнати, що у найближчій перспективі основою сільської економіки залишатиметься все ж таки сільське господарство.

Висновки. Основними шляхами подолання депресивності та стимулювання розвитку сільських депресивних територій мають стати:

1. Визнання пріоритетності сільських громад, сільського соціуму порівняно з аграрним сектором з одночасною диверсифікацією сільської економіки, у тому числі за рахунок розвитку позааграрних видів діяльності (сільського зеленого туризму, обслуговуючих кооперативів, народних промислів).

2. Створення умов для продуктивної зайнятості сільського населення і подолання бідності сільських жителів.

3. Реформування соціальної сфери села, суттєве поліпшення сільської інфраструктури та якості житлового фонду, доведення рівня надання послуг та їх доступності до існуючих стандартів.

4. Посилення активності, зростання відповідальності сільських громад за життєдіяльність на своїх територіях, подолання негативних наслідків маргіналізації сільського населення з подальшою децентралізацією бюджетних відносин, зростання фінансової самодостатності сільських громад.

5. Оптимізація системи землекористування, аграрної спеціалізації, розселення в районах демографічної та поселенської кризи, удосконалення організаційно-економічного механізму використання в депресивних районах рекреаційних ресурсів.

При цьому засоби стимулювання розвитку і подолання депресивності сільських те-

риторій мають урахувувати природні, еволюційні закономірності просторового розвитку, а також відповідати наявній кваліфікації та готовності населення до організаційних і управлінських відповідних змін.

У “Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 р.” на подолання депресивності сільських територій заплановано виділити 526,6 млн грн. Крім того, фінансування окремих заходів щодо стимулювання розвитку сільських територій здійснюється через державні цільові програми, субвенції з державного та місцевих бюджетів на реалізацію окремих проєктів із будівництва на селі об’єктів інфраструктури, сфери послуг тощо.

Розв’язанню проблем депресивних територій сприятиме також створення фонду регіонального розвитку, передбачене законопроектом “Про засади державної регіональної політики”. На думку фахівців, щорічні надходження до нього лише за рахунок відрахувань від податку на прибуток підприємств (5%) становитимуть від 3 до 5 млрд грн. Значну частину цих коштів доцільно направити на розв’язання проблем сільських депресивних територій, зважаючи на результати паспортизації сільських поселень і враховуючи рівень гостроти депресії та причини її виникнення.

Узагальнення методичних підходів до визначення сільських депресивних територій, аналіз можливих шляхів стимулювання їхнього розвитку, фінансових аспектів проблеми дають можливість досягти таких результатів:

розв’язати ключову проблему – встановлення обґрунтованих критеріальних меж депресивності, що потребує вдосконалення теоретичних і практичних засобів в умовах делімітації сільських районів;

оцінювати стан депресивності сільських територій без їх попереднього поділу на промислові й аграрні;

при розробці програм подолання депресивного стану окремих територій, цільових програм соціально-економічного розвитку регіонів узгоджувати їх із цілями та завданнями державної регіональної політики і регіональними стратегіями;

пріоритетними об'єктами підтримки держави мають стати сільський соціум, соціальні функції села (історико-культурна, соціального контролю над територією, рекреаційна), сільські території як суспільно територіальна підсистема;

джерела й обсяги фінансування, які направляються на стимулювання розвитку та подолання депресивності сільських територій, доцільніше виділяти в нормативних документах окремим рядком, що дає можливість моніторингу розвитку ефективності економічних процесів.

Список використаних джерел

1. Барановський М.О. Механізми формування та чинники розвитку депресивних аграрних територій України "Наукові записки Терноп. нац. педагогічного ун-ту. Сер. "Географія" №2. – 2007. – С. 91-96; Барановський М.О. Методологічні засади аналізу процесів регіональної депресивності / М.О. Барановський // Часопис соціально – економічної географії. Зб. наук. праць. – 2008. – Вип. 5 (2). – С. 61-68.
2. Прокопа І.В. Заселеність сільських територій: деструктивні зміни і загрози / І.В.Прокопа, О.Л. Попова // Економіка і прогнозування. – 2008. – № 1. – С. 63-84.
3. Постанова Кабінету Міністрів України "Порядок здійснення моніторингу показників розвитку регіонів, районів, міст республіканського в АР Крим і обласного значення для визначення територій депресивними". <http://www.rada.gov.ua>.
4. Лісовий А. Визначення депресивних сільських територій на рівні адміністративних районів України / А.Лісовий // Економіка України. – 2008. – № 9. – С. 38 -45.
5. Павлов О.І. Сільські території України: історична трансформація парадигми управління : моногр. / О.І. Павлов. – Одеса: Астропринт, 2008. – 360 с.
6. Дудкіна О.П. Регіональне управління: навч. посіб. для студентів ВНЗ / О.П. Дудкіна; Терноп.нац.екон.ун-т. – Тернопіль: Астон, 2013. – 208 с.
7. Попівняк О.М. Механізми фінансового забезпечення розвитку депресивних територій [Текст]: автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.05 / О.М. Попівняк ; Луц. нац. техн. ун-т. – Луцьк, 2013. – 20 с.
8. Герасимчук З.В. Політика розвитку проблемних регіонів. Методологічні засади формування та реалізації: моногр. / З.В. Герасимчук, В.Л. Галушак. – Луцьк: "Надтир'я", 2006. – С. 76.
9. Інформаційні технології та оптимізація менеджменту в галузях АПК / О. Досяк, В. Кадієвський. – Львів: Аграрна наука; К.: [б.в.], 1997. – 102.
10. Сільські депресивні території Полісся: особливості розвитку та санації: моног. / Н.О. Алешугіна, М.О.Барановський, В.І.Куценко [та ін.]; Ніжин. держ. ун-т ім. М.Гоголя. – Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2010. – 315 с.
11. Гнатишин Й. Комплексний розвиток сільських територій і модельні параметри доходів сільського населення Львівської області / Й. Гнатишин // Вісн. Львів. держ. аграр. ун-ту. – 2004. – Т. 11. – № 1.
12. Довідник соціальних стандартів, нормативів, вимог і обмежень: наказ Міністерства аграрної політики № 39/05 від 20 січ. 2009 р.: <http://www.minagro.gov.ua>.
13. Біттер О.А. Розвиток сільського господарства і рівень життя сільського населення Карпатського регіону: автореф. дис.... д-ра екон. наук :08 00 04 / О.А. Біттер; Львів. держ. аграр. ун-т. – Л., 2008. – 36 с.
14. Куценко В.І. Розвиток соціальної сфери в умовах формування ринкових перетворень на селі / В.І. Куценко // Агросвіт (питання теорії і практики). – 2007. – № 3. – С. 10-17.
15. Нагірна В.П. Системні зміни у господарстві країни та їх вплив на територіальну структуру виробництва і розселення населення / В.П. Нагірна, Г.П. Підгрушний, М.І. Фашевський та ін. // Український географічний журнал. – 2008. – № 3. – С. 38-44.
16. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь / Э.Б. Алаев. – М.: Мысль, 1983. – 350 с.
17. Арманд А.Д. Самоорганизация и саморегулирование географических систем / А.Д. Арманд. – М.: Наука, 1988. – 262 с.
18. Артоболевский С.С. Цикличность и стадийность как естественные компоненты в территориальном развитии / С.С. Артоболевский, Р. Бичанич, Г.В. Иоффе, А.И. Трейвиш // География и проблемы территориального развития. – М.: ИГАН СССР, 1989. – С.42-54.
19. Hoffmann L., Mullers F. Ukraine auf dem Weg nach Europa. – Kyiv: Feniks, 2001.
20. Schlecht O., Stoltenberg G. Soziale Marktwirtschaft. Grundlagen, Entwicklungslinien, Perspektiven. – Freiburg-Basel-Wien: Herder, 2001.
21. Chorna O.E. Inwestycje jako czynnik wzrostu gospodarczego // Prace Naukowe Akademii Narodowej Państwowej Służby Podatkowej Ukrainy. – № 1. – 2011. – S. 732-740.
22. Small V. Economically distressed areas: Ukrainian example / V. Smal, D.Nizalov, O.Nizalova // Warsaw: University of Warsaw New Library, 2007. – P. 34-35.
23. The Practice of Focal Coverment Planning. – Washington, 1988. – 354 p.
24. http://www.katedramsg.uni.lodz.pl/wgrane_pliki/kryzys-w-strefie-euro-magdalena-rosinska-bukowska-345-371.pdf
25. http://www.wne.sggw.pl/czasopisma/pdf/EIOGZ_2009_nr78_s81.pdf.

Стаття надійшла до редакції 13.05.2015 р.

* * *